

**КР Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил
жана адабият институту**

**Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети
К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университети**

Д.10.18.575 Ведомстволор аралык диссертациялык кеңеш

Кол жазма укугунда
УДК 894.341.09 43.3.

Чотикеева Канышай Шариповна

**Тажик- кыргыз адабий байланыштары
(Мирзо Турсун-заденин чыгармачылыгынын
мисалында)**

Адистиги 10.01.03 – чет элдер адабияты (тажик адабияты)

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук
даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы

Бишкек – 2018

Диссертация Ош Мамлекеттик университетинин кыргыз жана чет элдер
адабияты кафедрасында аткарылды

Илимий жетекчи: филология илимдеринин доктору
Тиллебаев Садык Алаханович

Расмий оппоненттер: филология илимдеринин доктору,
профессор **Лайли Үкүбаева**
филология илимдеринин кандидаты
Бекташ Шамшиев

Жетектөөчү мекеме: Жалал-Абад мамлекеттик университетинин
Кыргыз адабияты, чет элдер адабияты жана журналистика кафедрасы.
Дареги: 715600, Жалал-Абад шаары, Ленин көчөсү, 57.

Диссертациялык иш 2018-жылдын 29-июнунда саат 15.00дө Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтуна, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз Улуттук университетине жана К.Карасаев атындагы Бишкек гуманитардык университетине караштуу филология илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертацияларды коргоо боюнча түзүлгөн Д.10.18.575 Диссертациялык кеңештин жыйынында корголот. Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265а.

Диссертациялык иш менен КР УИАнын борборлоштурулган илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265а.

Диссертациялык кеңештин сайты: <http://nurnauka.ngmz.kg>

Автореферат 2018-жылдын 28-майында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы,
филология илимдеринин кандидаты

Ыйсаева Н.Т.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациялык иштин темасынын актуалдуулугу тажик-кыргыз адабий байланышы, айрыкча алганда Мирзо Турсун-заде тууралуу алгачкы ирет кеңири илимий багытта эмгек жазылгандыгы менен аныкталат.

Илимий байланышы жагынан алып карасак, кыргыздын жана тажиктин окумуштуулары бири-бирин жакшы билишкен.

Тажик-кыргыз адабий-маданий жана тарыхый байланышы тууралуу сөз келгенде “Манас” эпосуна атайын токтолуп өтүү зарылдыгы бар.

Адабий байланыштын эң маанилүү формасы – бул котормо. Ал аркылуу эл бири-бирин жакшы тааныйт, достошот да.

Мирзо Турсун-заде жөнүндө сөз жүргөндө биз анын чыгармачылыгын кыргыз тилине которулган лирикасынын жана поэмаларын талдоо менен айкалышта жүргүздүк.

Диссертациянын темасынын илимий-изилдөөчүлүк программалар менен байланышы. Илимий иштин темасы КР УИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун жана Ош мамлекеттик университетинин илимий-изилдөө иштеринин тематикалык планы менен дал келет.

Изилдөөнүн негизги максаты тажик-кыргыз адабиятынын карым-катышын, кылымдардан бери келе жаткан байланышын тажик элинин улуу акыны Мирзо Турсун-заденин чыгармачылыгынын мисалында изилдеп, илимий талдоого алуу. Бул башкы максатты ишке ашырууда биз алдыбызга төмөнкүдөй конкреттүү **милдеттерди** койдук:

- адабияттардын байланыштары – тарыхый мыйзам ченемдүүлүк экендигин ачып берүү;
- көркөм котормонун принциптерин изилдөө;
- Мирзо Турсун-заде менен кыргыз адабиятынын карым-катыш маселесин карап чыгуу;
- Мирзо Турсун-заденин публицистикасын талдоого алуу;
- улуу акындын мекенчилдик темасындагы ырларынын кыргыз тилине которулушун ачып көрсөтүү;
- Мирзо Турсун-заденин ырларында улуттук бөтөнчөлүктүн берилишине баа берүү;
- улуу акындын “Хасан арабакеш” – “Хасан арабакеш” поэмасын жана анын кыргыз тилине таржымаланышын талдоого алуу;
- М.Турсун-заденин “Вечный свет” – “Түбөлүк жарык” поэмасын жана анын эне тилибизге которулуш деңгээлин көрсөтүп берүү;
- залкар акындын “Дорогая моя” – “Асылкечим” поэмасын жана анын кыргыз тилине таржымаланышын иликтөө;
- М. Турсун-заденин “От Ганга до Кремля” – “Гангадан Кремлге чейин” поэмасынын жана анын эне тилибизге которулуш деңгээлин ачып берүү.

Изилдөөнүн жаңылыгы. Мирзо Турсун-заденин адабий мурастарынын азыркы кезде хрестоматиялык жыйнак болуп калган чыгармаларынын кыргызча котормолоруна алгач ирет комплекстүү талдоо жүргүзүп, алардын идеялык-көркөмдүк маанисин, таржымадагы айрым оошкыйыштарды ачып бергендиги менен аныкталат.

Диссертациялык иштин илимий-теориялык мааниси. Иште тажик-кыргыз адабияттарынын байланыштары, эзелтен бери келе жаткан карым-катышы тажик элинин улуу акыны М.Турсун-заденин чыгармачылыгынын мисалында иликтөөгө алынышы, адабий байланыштардын табияты менен эки эл, эки адабият үчүн маани-маңызынын ачылып берилиши, адабий карым-катыштар тууралуу келечекте жүргүзүлүүчү илимий-изилдөө иштерине илимий-теориялык жактан өбөлгө болуп берет.

Диссертациянын практикалык мааниси. Мирзо Турсун-заденин чыгармачылыгы жогорку окуу жайларынын филология факультеттеринде кеңири окутулуп келүүдө. Бул эмгек улуу акындын чыгармачылыгын пропагандалоодо жана ал тууралуу окулуучу атайын курстарда кошумча каражат катары пайдаланылат. Ошондой эле кыргыз көркөм котормо тарыхын үйрөнүүдө да айрым үлүш кошо алат.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

- тажик-кыргыз адабий байланышы – совет адабиятынын өнүгүшүнүн мыйзам ченемдүү көрүнүшү экендиги;
- көркөм котормо –адабияттардын байланышынын жана байышынын негизги формасы катарында милдет өтөшү;
- реалисттик көркөм котормо принциптеринин Мирзо Турсун-заденин кыргыз тилине таржымаланган чыгармаларында ишке ашырылышы;
- улуу акындын ар түрдүү таржымачылар которгон поэмаларындагы алгылыктуу жана кенемте жактар;
- лирикалык ырларынын кыргызча котормосундагы чеберчилик маселелери.

Изилдөөчүнүн илимге кошкон салымы. Адабият таануунун жана котормо өнөрүнүн соңку жетишкендиктерине таянып, адабий байланыштардын табиятын, котормо өнөрүнүн ички мыйзам ченемдерин, улуу акын М.Турсун-заденин өлбөс-өчпөс чыгармаларын тарыхый-хронологиялык планда ырааттуу карап чыгып, алардын эне тилибизге которулушундагы орчун проблемаларын ачып берүү, аларды илимий-теориялык жыйынтык ойлор менен бекемдеп көрсөтүү изилдөөчүнүн салымы болуп эсептелет.

Диссертациялык иштин апробациясы. Илимий изилдөөнүн жыйынтыктары Ош мамлекеттик университетинде, КР УИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунда талкууланды, илимий конференцияларда, симпозиумдарда баяндамалар окулду.

Диссертациялык иштин толук жарыяланышы. Диссертациялык иштин жыйынтыгы боюнча 1 монография, 7 макала, анын ичинен чет мамлекеттерде 3 макала жарык көрдү.

Эмгектин структурасы. Илимий иш киришүүдөн, үч главадан, жалпы корутунду менен пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Көлөмү - 151 бет.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө илимий иштин актуалдуулугу, илимий изилдөөчүлүк программалар менен байланышы, негизги максаты менен алдыга коюлган милдеттери, жаңылыгы, илимий-теориялык мааниси, практикалык баалуулугу баса белгиленип, андан ары коргоого коюлуучу жоболор жана да диссертанттын илимге кошкон жеке салымы көрсөтүлгөн. Ошондой эле иштин апробацияланышы, толук жарыяланышы жана да структурасы ушул киришүү бөлүмүндө көрсөтүлгөн.

I глава. “Кыргыз-тажик адабияттарынын тарыхый карым-катыштары жана көркөм котормонун принциптери” деп аталган 1-глава төрт параграфка бөлүнгөн.

“Адабияттардын байланыштары – тарыхый мыйзам ченемдүүлүк” деп аталган **биринчи параграфта** дүйнөдөгү элдер бири-биринен бөлүнүп, обочолонуп жашабастыгы айтылып, алардын арасында экономикалык жана маданий карым-катнаштар тынымсыз жүрүп турары белгиленет. Ал эми мурдагы СССРге кирген союздук жана автономиялуу республикалардын адабияттарынын ортосундагы байланышка өзгөчө мыйзам ченемдүүлүк мүнөздүү, анткени, алар бирдиктүү бир мамлекетте жашап, алдыларына койгон максат, тилектери да жалпы болгон. Бул тууралуу Улуу М.Горький СССР жазуучуларынын 1-съезддин ачып жатып өзгөчө таамай айткан.

Ал эми биримдикти арттыра турган эң негизги каражаттар катары Максим Горький котормону көрсөтөт, анткени, бул аркылуу жашап жаткан ар бир эл бири-биринин турмушу, салт-санаасы, психологиялык өзгөчөлүгүн таанып билүүгө кеңири жол ачылат.

Горькийдин бул программасы тез эле турмушка аша баштаган. Адабияттардын өз ара байланышы жана байышы жөнүндөгү маселе жазуучулардын бүткүл союздук 3-съездинде өзгөчө курч коюлду.

Адабияттардын байланышы жана байышы маселеси 1964-жылы “Литературная газетасынын” беттеринде “Наши предложения” деген рубриканын алдында жарыяланган бир катар макалаларда абдан курч коюлган.

Биринчи баптын “Көркөм котормонун принциптери” деген **2-параграфында** көркөм котормону атактуу практик жана теоретик К.Чуковский “бийик искусство” деп баалагандыгын айтуу менен сөз башталат. Мунун мааниси терең, анткени, таржымачы бир тилдеги чыгарманы башка тилге көркөмдүк салмагын түшүрбөй кайра жаратып бериш керек. Ал үчүн эки тилди тең мыкты билүүгө тийиш. Эгерде которулган чыгарма андай деңгээлге чыкпаса, ал “бийик өнөрдүн” продукциясы деп аталууга тийиш эмес. Демек, “высокое искусство” сөздүн толук маанисинде «бийик» деген атакка арзуу керек.

Котормочулук өнөргө ар ким эле ээ боло албайт. Ага көркөм табити өскөн адам гана батынып киришет. Эгерде табиятында акындык таланты бар адам өзүнүн жан-дүйнөсүнө жакын жазуучуну кезиктирсе, анда сөзсүз ийгиликке жетишет, себеби, таржымачы которулуп жаткан акындын сезимине анча-мынча “өзүнүкүн” да кошумчалап койсо, мындан иш бузулбайт, кайра анын сапаты жогорулайт. Демек, таржыма өнөрүнө белсенип киришкен адам оригиналга өтө бир ыйык нерсе сымалы мамиле этип, анын наркын эч бир кемитпей, кандай болсо, ошондой калыбында окурманга тартуулоого тийиш. Эгерде мындай шарт аткарылбай, чыгарма кандайдыр бир кол өнөрчүнүн колуна тийип калса, анын кунары качат да, аны окуган адам эстетикалык рахатка ээ болуунун ордуна аябагандай бушайман абалда калат.

Көркөм котормодогу орчундуу проблемалардын бири оригиналдын улуттук өзгөчөлүгүн жана жазуучунун стилин сактай билүү болуп эсептелет. Биринчи иретте улуттук колорит маселесине келсек, аны жалпылаштырып айтканда: улуттун тили, жашоо, ойлоо өзгөчөлүгү, салт-санаасы сыяктуу түшүнүктөр менен туюнтабыз. Калган компоненттердин бардыгы ошондон келип чыгат.

Котормодо макал-лакаптарды өз тилинде берүү өтө оор жумуш. “Мне кажется, - дейт ал, - что стиль перевода не будет нарушен, если мы в меру и с тактом будем в своем переводе передавать иностранные поговорки и пословицы русскими, особенно в тех случаях, когда буквальный перевод выходит неуклюж и многословен” [14.114].

Котормо теориясында талаш туудурган маселелер көп. Ошолордун бири синтаксисти сактоо же сактабоо проблемасы. Оригиналдын синтаксисин сактоо же сактабоо маселеси бүгүнкү күнгө чейин талаш боюнча калууда.

Биринчи главанын “Мирзо Турсун-заде жана кыргыз адабияты” деп аталган 3-параграфында диссертациялык изилдөөнүн негизги объектиси болгон улуу акын Мирзо Турсун-заденин кыргыз адабияты менен болгон карым-катышы айтылат. Тажик элинин залкар акыны, Сталиндик (Мамлекеттик) жана Лениндик сыйлыктардын лауреаты, Тажик Республикасынын эл акыны, Социалисттик Эмгектин Баатыры, академик Мирзо Турсун-заде Гисар өрөөнүндөгү Кара-Тоо деп аталган кыштакчада уста-кустардын үй-бүлөсүндө туулган. Болочок акындын киндик каны тамган жер жаш адамга эстетикалык жактан таасир бере турган кооз аймак экен. Айланасы бийик аскалар менен курчалган ошол Кара-Тоодо Мирзонун балалык чагы өткөн.

Мирзо деген ат тажикче “жазма” дегенди түшүндүрөт. Муну атасы балам кат билген сабаттуу адам болсо экен деп атайын ырым менен койгон экен. Ошол максатта ал алты жашка чыкканда “сөөгү меники, эти сеники деп”, башкача айтканда, эмне кылсаң да өзүң бил, окутуп берсең болду деп молдого бериптир, бирок, Мирзо андан жарытып деле диндик билим ала албай, чыныгы окууну советтик мектептен көрүптүр. Адегенде айылдык

башталгыч мектепке кирет. Бирок, 1920-жылы Бухара эмири бийликтен кулатылган менен совет өкмөтүнө каршы басмачылар чыгып, элге тынчтык бербеген соң бир нече бала кырк километр аралыкты жөө басып, Дүйшөмбүгө келип, балдар үйүнө орношот. Ал заманда шаар жаңы эле курулуп жаткан, балдар топурактан курулган жалпак тамдарда жашап, окуп, билим алышкан. 1926-жылы балдар үйү ал Тажик педтехникумуна айландырылып, Мирзо андан окуп бүткөндөн кийин бир нече бүтүрүүчүнү Ташкенге Агартуу институтуна жиберешет. Ал чыныгы билимди ушул жерден алат. Комсомолго өтүп, жаңы коомду курууга кол кабыш кылып жүрөт, чыгармачылыкка кызыгып, ыр жаза баштайт. 1933-жылы “Жеңиш туусу” (“Знамя победы”) аттуу алгачкы ырлар жыйнагы жарык көрөт. “С тех пор поэзия стала моей неразлучной спутницей, - деп жазат ал өзүнүн өмүр баянында, - в своей работе я опирался на классические наследие, поскольку с детства знал наизусть прекрасные стихи Рудаки, Хафиза, Бедия. И в то же время я с интересом изучал опыт моих старших современников – Лахути и основоположника советской таджикской литературы Садриддина Айни, творчество которого произвело на меня большое впечатление Знакомился и с произведениями русских классиков” (19-21-б)

Ата Мекендик согуш маалында бардык эле акындар сыяктуу өзүнүн чыгармачылык багытын патриоттук темага бурду. Ага “Родинанын уулу” аттуу чакан поэмасы мисал болот. Мында тажик жигитинин согуш майданындагы эрдиги, анын украиндик солдат менен болгон достугу сүрөттөлгөн.

Согуштан кийинки учурда Мирзо Турсун-заде эл аралык темада абдан активдүү иштеп, өзүн көпчүлүккө таанытты. Ошону менен катар жалпы совет адамдарындай эле эмгек темасын да даңазалады, анткени мезгил-шарт ошону талап кылган. Бүлүнгөн чарбаны калыбына келтирүү үчүн бүткүл калайык-калк жанын үрөп иштеш керек болчу. Мына ошол демге дем кошуучу лирикалык чыгармалар, ошонун ичинде Мирзо Турсун-заденики да жаралды. Акындын лирикалык каармандары жол куруучулар, окумуштуу же бакчачы ж.б. кесиптин ээлери.

Мирзо Турсун-заденин айрыкча эмгеги тынчтык жана эл аралык тилектештик темасын сүрөттөөдө көрүндү. Буга анын “Индиялык баллада” аттуу ырлар цикли мисал болот. Алар акындын өзү көргөн турмуш таасирлеринен улам жаралган. Турсун-заде индиялыктардын оор турмушун жөн гана байкоочу катары сүрөттөбөстөн, ал аларды антиколонизаторлук күрөшкө үндөйт.

Турсун-заде инди жана тажик калктарынын маданияттарынын жакындыктарын да эске салат. Жалпысынан алганда, акындын “Индия балладасы” ырлар цикли окурмандар тарабынан жылуу кабыл алынып, ал китеп үчүн акын Сталиндик (Мамлекеттик) сыйлыкка татыктуу болгон.

Кийинчирээк Мирзо Турсун-заде Азия жана Африка өлкөлөрүнүн тилектештик комитетинин председатели болуп иштеп, кызмат абалына байланыштуу көп өлкөлөргө барууга туура келген. Ошонун натыйжасында

акындын мурда башталган тилектештик жана тынчтык темасы кеңири кулач жайып, тереңдетилип улантылды. Ал ырлар 1960-жылы “Азия үнү” (“Голос Азии”) аттуу жыйнакка киргизилип, ага “Хасан арабакеч” поэмасы кошулуп, акын Лениндик сыйлыкка татыктуу болгон.

Биринчи главанын төртүнчү параграфы “Мирзо Турсун-заденин публицистикасы” деп аталат. Мирзо Турсун-заде чыгармачылыктын ар түрдүү жанрында иштеп, өзү толук көрсөтө алган таланттардын бири. Ошолордун ичинде анын поэзиясы менен публицистикасы дайыма катар жүргөн. Ошондуктан Мирзонун 1985-жылы Москвада басылып чыккан эки томдугунун экинчи томунун публицистикасына арналышы мыйзам ченемдүү көрүнүш.

Экинчи том үч бөлүмгө ажыратылган. Анын биринчисинде, классиктер жана замандаш акындар жөнүндөгү ойлору. Экинчисинде, тажик адабиятынын тарыхы, өнүгүш жолуна карата көз караштары, үчүнчүсүндө, чет жерлерде жүргөн мезгилдеги көргөн-билгендер тууралуу эскерүүлөрү тууралуу сөз жүрөт.

Алгачкы сөз тажик-перс акыны Рудакиге арналып, анын адабий мурастарын IX кылымдан бери эл урматтап, сыйлап окуп, көп саптарын жатка айтып келаткандыгы, Рудакинин улуу акын экендигинин күбөсү. Рудаки жөнүндөгү көп маалыматтар талаш-тартышуу экен. Бирөөлөр аны хан сарайынын акыны болгон десе, экинчилери аны жокко чыгарышат же болбосо туулганда эле азиз болгон десе, башкалар аны бийлик сокур кылган дешет.

Мирзо Турсун-заде акындын 1100 жылдык юбилейине байланыштуу анын киндик каны тамган жерге барып, көп адамдар менен сүйлөшүп, бир топ тактоолорду киргизгенин айтат.

Рудакинин өзүнөн кийинки тажик-перс классиктерине таасири абдан чоң болуп, ал ушул адабияттын башатында турган классик катары тарыхка кирген.

Мирзо Турсун-заде Рудакиден кийин сөздү Саадиге бурат. Жаш кезинен баштап эле бул адамда бундардык сапат калыптанган. Аны “ыкка келбес”, “сөз укпас өспүрүм” деп коюшчу экен. Анын таржымалындагы эң кызык окуя ал чындык издеп, жакынкы жана орто чыгыштагы көп өлкөлөрдү кыдырып чыгыптыр. Ал Каабадагы “Низамийе” деп аталган медреседе окуган, Дамаскада жашап жана чыгармачылыгын өнүктүргөн. Индияны кыдырып, Кашкарга чейин жеткен. Ал өмүр бою карапайым адамдарга боору ооруп, аларды жактап, эзүүчү мителерди жек көргөн. Саади саякатынын жыйынтыгы катары туулган жери Ширазга келип, “Бустан” кийинчерээк “Гүлстан” деген чыгармаларын жазган. Аларда кичинекей ыр аралаш притчалар (каймана маанидеги тамсилге окшош чыгарма) орун алып, ал ырдагы афоризмдердин көбү макал-лакапка айланып кеткен.

Орто кылымдын акыны жана окумуштуусу Жамиге да Мирзо Турсун-заде мактоо сөздөрүн арнайт. Ал өмүрүндө 45-47 китеп жазыптыр. М. Турсун-заде өзгөчө Жами менен Навоинин достугуна (Жами бир аз улуураак

болгон) көңүл бурат. Экөө кош тилдүү, башкача айтканда, перс жана түркий (чагатай) тилдеринде жаза билишкен. Алардын традициясы совет мезгилине чейин келип, С.Айни да эки тилде өз чыгармаларын жараткан. “Лучшие страницы творений Джами вошли в золотой фонд таджикско-персидской поэзии” - дейт Мирзо Турсун-заде.

Биринчи бөлүмдөгү бир нече макала-эссе советтик эң көрүнүктүү акын-жазуучуларга арналган. Алсак, өзбектер Гафур Гулям, Хамид Алимжан, Украин Тарас Шевченко, орустар Н.Тихонов, М.Шолохов, авар Расул Гамзатовдорго абдан бийик сөздөрүн арнаган.

“Тандалмалардын” экинчи томунун үчүнчү главасы **“Жолугушуулар жана көз караштар” (“Встречи и впечатления”)** деп аталат да, мында акын дүйнө элдерин кыдыруу учурундагы таасирлерин окурмандар менен бөлүшөт.

1-глава боюнча тыянак 1. Котормо теориясы котормо практикасынын негизинде жаралып, ал кандайдыр бир принциптер түрүндө бекемделет да, ал таржымачылардын ишинде жетекчилик мааниге ээ болот. **2.** Котормо теоретиктеринин эң көрүнүктүүлөрүнүн бири К.Чуковский “Бийик искусство” аттуу капиталдык эмгегин өзүнүн көп жылдык таржымачылык ишинин негизинде жаратып, анда котормо принциптеринин эң маанилүү жол-жоболорун иштеп чыккан. **3.** Э.Эткинд “Поэзия жана котормо” аттуу теориялык эмгегинде поэзиялык чыгармалардын таржымалына тиешелүү бир катар татаал жол-жоболор тууралуу сөз кылса, Г.Гачечиладзе өзү прозалык чыгармалардын котормочусу катарында ушул жанрга тиешелүү проблемаларды козгогон. **4.** Аталган жана аталбаган бир катар залкар котормо теоретиктеринин эмгектери котормо өнөрүндө кошулган чоң салым болуу менен бирге таржымачылардын практикалык иштерине чоң көмөк көрсөтүп келген.

Диссертациянын **II** главасы **“Мирзо Турсун-заденин лирикалык ырларынын кыргыз тилине которулушу”** деп аталып, эки параграфка бөлүнгөн. **1-параграф “Мирзо Турсун-заденин мекенчилдик темасындагы ырларынын кыргыз тилине которулушу”** деп аталат. “Тангдан Кремлге чейин” жыйнагындагы “Жердин деми” деген ырлар циклинин орусча аты “Твоими глазами”. Котормочу ошондон патриоттук мазмундагы төрт ырды которгон. Биринчи ыр “Разве этого мало”. Ага С.Эгиналиев “Дагы кандай бол дейсиң?” деп жаңы ат койгон, анткени, ырда ошондой суроолуу интонация бар болгон үчүн ал өөн учурабайт.

Сотни раз признавался я в рабстве своем, -

Разве этого мало?

Если нету тебя - все пустеет кругом.

Разве это мало?

Написал и поставил печать я свою,

С твоим именем связан я всем существом, -

Разве этого мало [26, 173]?

Жерим, сени сүйөм, сыйлайм.

Дагы эмне кыл дейсиң?

Ыр ырдасам, сен деп ырдайм.

Дагы эмне кыл дейсиң?

Сага деп мен өмүрүмдү байлап койдум жолуңа

Таазим кылып карап турам.

Айтчы, мени ким дейсиң [23, 96]?

Акыркы сапта суроонун формасынын өзгөрүшү интонацияны кекеткен сыяктуу мазмунга өзгөртүп жиберди.

Кыргызча текстте бул биринчи куплеттеги “дагы эмне кыл дейсиң?” деген суроо ушуга жакын, бирок, бир аз жумшагыраак “дагы кандай бол дейсиң!” түрүнө өткөнү орундуу эле, себеби, ал мазмуну боюнча “кызматынды дурус эле аткарып келатам, эми дагы кошумча кандай милдет тагасың” деген мазмунду туюнтат. Орусчасына толук төп келген ошол куплет мындайча окулат:

Сен дегенде көңүлүм ак, дагы кандай
бол дейсиң?

Сенсиз күн жок. Жок жан сакташ,

Дагы кандай бол дейсиң?

Ар нерсенин дем күүсү бар, мен күүлүмүн,
күчтүүлүмүн,

Бир өзүңдү ардактаймын ...

дагы кандай бол дейсиң?

Ырдын суроолуу интонация менен курулушу – бул поэтизациялык ыкма. Акын ал аркылуу Ата Журтка чексиз берилгендигин орундуу туюнтуп жатат.

Жыйнактагы дагы бир ыр “Земля” (“Жер”) деп аталат. Жер – улуу сөз, улуу күч. Ал бүтүн дүйнөнү көтөрүп, адамдарга жашоо, өмүр берген касиеттүү, керемет күч. Ар бир адам ошол чексиз ааламдын бир кичинекей бурчунда туулуп, ошол киндик кесилип, кирип жууган жер ал үчүн өзгөчө бир эч нерсе менен алмашылгыс баалуулук. Мына ошол асылдын асылына арналып канча ыр жазылган жок. Ошолордун бири М.Турсун-заденин ушул жөнөкөй гана “Жер” деп аталган ыры:

Хоть был не раз от мест родных в дали,

Не отрывался от родной земли.

Гостил у звезд, беседовал с луной,

А запахи земли мне в грудь текли. (1-т. 174-б)

Канчалык көккө учсам да өрүүм жерде,

Көз айрыбайм, Жер-эне ойноп турат көңүлүмдө.

Жытташып жылдыз менен таам татышсам да,

Жер жытындай жыт таппасмын өмүрүмдө. (98-б.)

Акын мында жерди жалпы ат менен атаганы менен ал өзүнүн ата очогу турган жерди айтып жатканы түшүнүктүү. Анын кымбаттыгын,

асылдыгын Мирзо Турсун-заде поэтикалык күчөтүү ыкмасы аркылуу ачып берип жатат.

Акындын “Родина” (“Ата Журт”) деп аталган ыры, аталышы эле айтып тургандай, нукура мекенчилдик темасында жазылган чыгарма. Бул жогорку ырга эле мазмундаш, анткени, Ата Журт деген улуу сөз ар бир кишинин туулган жеринен башталып, анан ошондой улуулукка, бийиктикке өсүп чыгат.

Көркөм котормодо таржымачы бир тилдеги чыгарманы экинчи тилде кайра жаратууда оригиналдагы эң негизги уютку ойду сактоого милдеттүү. Ошону менен бирге ал дагы художник экенин эсибизден чыгарбоого тийишпиз. Башкача айтканда, экинчи тилде жаралган чыгарма анын өзүнүн эле көркөм төлү катарында эсептелүүгө тийиш.

Котормочу карапайым эле байкоочу же баяндоочу эмес, ал таржыманы өз жан-дүйнөсүнөн өткөрөт, зарыл учурларда кошумча образ да киргизе алат.

Экинчи главанын 2-параграфы “М.Турсун-заденин ырларында улуттук бөтөнчөлүктүн көрүнүштөрү” деп аталат. Кичинекей Мирзонун бала чагында анын биринчи апасы жер титиреген кездеги кыйроодо каза тааптыр. Ал заманда сүрөт деген жок да. Ошентип эси кире электе энесин жоготуп алган “Мен” анын караанын көрүүгө зар болуп, сагынган мотив ырдын негизги уюткусу болуп эсептелет.

Пусть голос твой, преоделев забвенье,
В моей строке звучит, пока живу
Вновь пожилую женщину селенья
Я матерью при встрече назову.

Мында ыр саптарындагы мазмун бир аз өзгөргөн менен строфанын жалпы духу кыргызчада сакталган:

Өткөндөрдү көз алдыма жетелеп,
Келсең боло көрүп ырым жазайын.
Сени таанып, сендей кары энени,
Кадыр тутуп, караан болуп басайын [23, 104].
«Пусть всегда будет женщина»
“Ар дайым аялзаты болсун аман”

Оригиналдуу композициялык табылга жана жугумдуу образ менен аялзатынын мүнөзүн таасын ачып берген. Ыр оригиналдын деңгээлинде таржымаланып берилген. Нөшөрлөп күн жааса, же катуу шамал, бороон чапкын түшүп, көл толкуса же кыш созулуп, жут башталса, аны да күнгө шылтайбыз. Же башка ушул сыяктуу кандайдыр бир жагымсыздыкка тушуксаң, бул кудайдын күнүнүн кылганы дейбиз. Бирок, антип күндү бир тараптуу жамандоого болбойт. Ушундай карама-каршылыктарды айтып келип, акын аялдардын мүнөзүн күнгө окшоштурат.

Бул ырдын корутундусу. Ага чейин аялзатынын оң-сапаттарынын айрымдары саналып өтөт.

Ырдан чыга турган сентенция-марал: Аялзатынын мүнөзү мына ошондой карама-каршылыктуу. Сен аны менен кол кармашып, өмүрлүк жар кылып тандап алган соң колуңан келишинче анын табият берген мүнөзү менен эсептешип жашашың керек.

М.Турсун-заденин **“Тара Чандри”** деген эң сонун ыры бар. Акын аны Индияга барган кезинде көргөн турмушта болгон кыз. Бирок, анын прототиби катары ал Ирандын Мешхед деген жеринде көргөн бир кызды алганы байкалат. Мирзо Турсун-заденин ырынын жалпы пафосу мына ошол “сулууулук, укмуш өнөрдүн падышасы менен оор турмуштун карама-каршылыгын көрсөтүү. Акын бийчи кыздын өнөрүнө “печаль и волшебство” деген мүнөздөмө берет, башкача айтканда укмуштуу өнөрдүн ээсинин кабагы дайыма бүркөө, анткени, ал өзү бийлеп жатканы менен жан-дүйнөсү кайгыга эзилүүдө. Ресторанда жалданып иштеп, жарым жыланач түрүндө бийлеп жүргөн кыз жарыбаган акча алат, себеби, кожоюн анын өнөрүн эксплуатациялап, андан пайда табат.

Котормодо бейт формасы да сакталган эмес, бирок ырдын жалпы мазмуну берилген. Эмоционалдуу тоналдуулук жагы жардыраак. Ал эми кез-кези менен Тара Чандриге кайрылуудагы образдуулук да ойдогудай которулган эмес.

Жыйынтыктап айтканда, чоң акын Т.Үмөталиев бул таржымасында ийгиликке жетише алган эмес. Анда көңүлгө уюган, сезимге тийген саптарга караганда бөксөлүктөр бир топ эле бар экендиги байкалат.

Т.Үмөталиев өз таржымасында аталган ырлардын жалпы мазмунун кабылдап, аларды ырга айландырганы көрүнүп турат. Бирок, котормочу бөтөн тилдеги өтө татаал термин, түшүнүк, реалий, салт-санааларга байланышкан көп кыйынчылыктарга келип такалат.

“Индиялык баллада” ырлар жыйнагындагы ырларды Т.Үмөталиевден башка **К.Акаев** да таржымалаган. “Шляпа профессора Ахвледдиана” деген чакан сюжеттүү ырда англичандардын Персид булуңундагы согуштук базасы тууралуу сөз жүрөт. Бул ырдын К.Акаев тарабынан ишке ашырылган таржымасы ушул эле мазмунду берет. Бирок, айрым мүчүлүштүктөр учурайт. Алсак, ырдын башталышы оригиналдагыга окшошпойт, түшүнүксүз да.

“Тангдан Кремлге чейин” жыйнагына акындын бир нече лирикасы да кирген. Ошолордун ичинен аялзатына арналган **“Эне”** деген аталыштагы ыр көңүлгө абдан уюйт. Анын мазмунун, композициялык курулушун, интонациясын сактоо менен С.Эгиналиев жакшы таржымалап берген.

Апасынан эрте ажыраган лирикалык мен анын өңү-түсүн, мүнөзүн ар кимдерден сурай берет. Көркөм шарттуулукту колдонуп, табият көрүнүштөрүнө да кайрылат. Бардык убактарда апасы тууралуу жакшы ой-пикир угат. Бир гана өкүнүчү ал бети-башын чүмбөттөп, молдого жүгүнүп келгенине нааразы.

Кыргызчасы оригиналдагы ойду толук көркөм чагылдырат.

Ушундай эле подтекстте катылган ойду окуй билүү чеберчилиги ушул ырда да байкалат. Мисалы:

Пропел родник;

- шла по воду бывало,

Она, держа кувшин на голове (141-б.)

Орусчада лирикалык “мендин” апасы тууралуу күбө өтүп жаткан булак “төбөсүнө” кувшин көтөрүп, суу алып баратканын көрчүмүн дейт.

Кыргызчасы:

Сууга келе жатканда

Кумарасын төбөсүнө көтөрүп,

Кумарлантып далайларды караткан. (104-б.)

Асты сызылган сап текстте жок сыяктуу көрүнгөнү менен подтекстте бар. Бул пайдалуу кошумча. Теорияда ойдон чыгаруунун эки түрү белгиленет. Бирөө оригиналдагы денесине бүткөн жара сыяктуу оркоюп көзгө жаман көрүнсө, экинчиси жогорку мисалдагыдай аны менен батташып, сиңишип кетет.

Диссертациянын III главасы “**Мирзо Турсун-заденин эпикалык чыгармалары жана аларды кыргыз тилине которуунун бөтөнчөлүктөрү**” деп аталып, төрт параграфка бөлүнгөн. **Биринчи параграф “Хасан арабакеш” – “Хасан арабакеш”** деп аталат. Бул автобиографиялык чыгарма. Акын өзү минтип жазат: “Я написал поэму “Хасан арабакеш”, которая, разумеется, не лишена недостатков, но очень дорога мне, и ее в основу лег один из самых ярких эпизодов моей жизни, эпизодов, определивших мою дальнейшую судьбу. И все же не будь превращения арабакеша в шофера, возможно, не было бы и поэмы в ее в данном виде. Это превращение словно заново осветило для меня путь таджиков от первых советских лет к современности, помогло еще раз осознать его социальный смысл...” [9,183]

Ошентип, арабасы менен жүк тартып, жалгыз атын жанындай көрүп багып көр тирлигин өткөргөн Хасандын кийинки колхозго өтүп, шофердук кызматка ээ болушун революциянын алдындагы жана совет бийлигинин 20-30-жылдардагы жалпы өлкөнүн турмушунун фонунда сүрөттөө менен Мирзо Турсун-заде эң маанилүү идеялык жыйынтыкка келген, башкача айтканда коомдук турмуштун артыкчылыгын көрсөткөн.

Поэмада эки сюжеттик линия бар. Анын бирөө Хасандын колхоздук түзүлүштүн артыкчылыгын түшүнгөнгө чейинки тагдыры, экинчиси, Садаф деген кызга болгон сүйүүсү. Бул экөө тең окурмандын жан-дүйнөсүн козгоп, сезимине таасир эте турган деңгээлде сүрөттөлгөн.

Поэма Мирзо Турсун-заденин Лениндик сыйлыкка арзыган “Азия үнү” ыр китебине кирип, Санжы Егиналиев тарабынан көркөмдүгү бөксөрбөй, жакшы окула турган стилде таржымаланган. Бирок, тексттин айрым жерлериндеги кыскартууларды биз негизсиз деп эсептейбиз, анткени, мындай улуу устаттардын чыгармаларына “кол салуу” жараксыз метод.

Бирок, ал азырынча өзү менен өзү, жакын жолдош, же ага күйгөн адам деле жок сыяктуу. Бир күнү катуу жаан жаап, көчөнүн баары баткак болуп, арабакечтердин баары жүдөп, кечинде Караван-сарайга чогулушту. Хасан эч ким менен сүйлөшпөй бир бурчта отурат. Ошондо бир карт арабакеч ага кайрылып сөз сүйлөйт:

Ты, парень, все же отличать учись
Врага от друга. А зазнайство брось!
Будь человеком ты, за нас держись,
Не то пойдешь по жизни вкривь и вкось.

Мы тоже ведь аробщики, а вот
Живем, как братья, в дружбе... оттого,-
Ты помни! – если черный день придет,
Мы – как один, мы- все за одного
Работа всем найдется, братец мой
А друга во сто раз найти трудней,
Живи, как мы живем,- одной судьбой! -
Пора бы стать, сыночек по умней [26, 292-293].

Сен жигит, көпкөндү кой, эстүү жүргүн,
Досундан душманыңды айрып билгин.
Адам бол, адам үчүн жолдош керек,
Мына биз ниеткешпиз – **тилге киргин**.

Болбосо баш-аяксыз аңкоо жүрүп,
өзүңдү жок кыласың акыр бир күн.
Биз дагы араба айдап жүргөн жанбыз,
Бир үй-бүлөдөй жашайбыз, туугандайбыз...
Эсте болсун эгер башка бир иш түшсө,
Бирөө үчүн баарыбыз бел байлайбыз [25,5].

Ыргак, интонация, мазмун да ордунда. Бир гана уйкаштыкка келтириштин айласынан “**тилге киргин**” деген орунсуз сөз кетип калган. Кыргыздар “тил ал”, “тил ук”, “тилге көн” деп сүйлөшөт. “Тилге кирүүнүн” угулушу жакшы эмес.

Хасан той-тойлогон кыздарды арабасына түшүрүп, ары-бери ташып жүргөндү жакшы көрчү. Бир жолу ал кыз узатуу тоюна барып, бийлеп жаткан кыздардын бирине көзү түшүп калат. Анын аты Садаф эле.

Финалда Хасан шоферлук кесипке ээ болуп, Садаф мугалим болуп иштеп жаткан колхозго машина айдап келет. Элдин баары жаңылыкка таңыркап, жардана карап турушат. Алардын арасында Садаф да бар. Ал абдан толкундап, жетине албай турат.

Жалпысынан алганда ушундай анча-мынча оош-кыйыштар болсо да, таржыма максатына жеткен.

Экинчи параграф “Вечный свет” (“Түбөлүк жарык”) деген поэмасынын таржымасына арналган. Мирзо Турсун-заденин бул поэмасы 1962-жылы Эл акыны С.Эралиевдин котормосунда “Памир жылдыздары” аттуу ыр топтомуна киргизилген.

Акындын жан-дүйнөсүн дайыма ээлеп турган эки жарык бар. Анын бирөө ата атын сактап кала турган уулу, экинчиси, аны акындык жолго салган устаты. Поэма мына ошол ал үчүн өзгөчө ыйык – түбөлүктүү эки жарыгына арналган.

Биринчи темасы “Ожидание” (“Күтүү”). Ал поэманын прологу сыяктуу. Лирикалык “мен” аялы төрөй турган күнү аябай тынчы кетип, таң атканча уктай албай чыгат. Анан оңойбу өз канынан жаралган перзент ошол күнү жарык дүйнөгө келмек. Жаз жаңыдан келип, бак-дарактар гүлдөй баштаган. М. Турсун-заде короого чыгып, өзү отургузуп, багып гүлдөткөн жемиш бактарын аралап басып жүрөт.

Я вас посадил, поливал и растил
И сладость плодов ваших первых вкусил.
Вы снова готовитесь плодоносить,
Чтоб в будущем весна продолжилась нить [26, 352].

Сени менен бирге өткөрүп күз көгүн,
Эң авалкы жемишинди үзгөмүн.
Келди мына дагы гүлдөөр убагың,
Сен толготсоң мен уктабай чыгамын [24, 161].

Укмуштай сонун параллель! Лирикалык “мендин” жубайы толготуп жатат. Ал мына-мына көз жарган турат. Короодогу эрте жазда гүлдөй турган бактар да бүчүрлөрү жарылып, жакында гүл жайнай турган болуп калды. Мына, табияттын мыйзамы, анда бардыгы – өсүмдүктөр, бактар, жан-жаныбарлар төлдөйт же жемиш берет. Бирок котормочу “бакты” “жыгач” деп койгону жарашпай калды.

“Экинчи жолугушуу” деген темачада Мирзо Турсун-заде тажик совет адабиятынын негиз салуучусу, анын жана бүтүндөй тажик адабиятынын жаңы муунунун тарбиячы-устаты Садриддин Айнинин тагдыры жөнүндө баяндап, анын образын жаратып берген.

Биринчи иретте С.Айнинин революцияга чейинки оор турмушун сүрөттөйт. Ал эзүүчүлүк коомду жектеп, элди ага каршы үгүттөгөнү үчүн түрмөгө салынып, катуу кыйнагандыгы тууралуу сөз жүрөт. Ошол уулду болгон кубанычтуу күнүндө Мирзо Турсун-заде Бухарадан Дүйшөмбүгө келген устатын тосуп алып, аны менен кең-кесири баарлашканы эң сонун көркөм баяндалган. Кыскасы бул чыгарманын котормосу алгылыктуу жагы менен эсте калат.

Акыркы главанын **3-параграфы “Дорогая моя” – “Асылкечим”** деп аталат. 1959-жылы жаралган бул поэма аялзаты темасына арналган. Мирзо Турсун-заде аялдарды өтө урматтаган эркектердин катарына кирет. Анын себебин өзү мындайча түшүндүрөт: “Судьба женщины Советского Востока,

борьба за ее раскрепощение стали традиционными темами для советских литератур Средней Азии. Об этом много написали. Но я не могу сейчас снова не вдуматься в страшный смысл старого выражения; “Путь женщины – от порога до очага, от очага до могилы”. А теперь, где теперь пролегают пути её? От родной земли, которые щедро распахнута передней, до всемирных конгрессов и форумов, от порога родного дома до должности руководителя государственного учреждения, до профессорской кафедры, до депутатской трибуны” [9, 328].

Мирзо Турсун-заденин аялы Ленинабад театрынын артискасы Сабохат Низамитдинова ага үч бала төрөп берген. Поэманын орусча аты “Дорогая моя”. Адабияттарда акын аны ошого арнаган деп жазылып жүрөт, себеби, баштаган жеринде эле анын аялын өтө жакшы көрүп, урматтап, сыйлаган ыр саптары орун алган.

Где ни бывал я, где я ни ходил,
Где принют себе ни находил,
Всегда жила ты в сердце у меня,
Его своею верностью храня.

Я без тебя не проглотил куска,
Воды не выпил малого глотка
И о тебе, единственной грустя,
Капризничало сердце, как дитя [26, 368].

Бул саптар кыргызчада ушундай эле күйүп-бышкан романтикалык күү менен таржымаланган:

Мейли жол, мейли эс алган өрүүндө да,
Мейли уктап, бир чырым эткен жеримде да,
Сен дедим, сенден алыс кете албадым,
Ардагым, ардагыңды кече албадым.
Сен десем таңдай кургап жан тер кетет,
Уйкум жок, узун санаа бербей кезек [23, 71].

Поэманын кыргызча аталышынын мазмуну да, угумдуулугу да жакшы.

Мирзо Турсун-заде өз поэзиясында публицистикалуулук менен лирикалуулукту айкалыштыра билгендиги анын стилдик өзгөчөлүгү болуп эсептелет. Аны ушул поэмасынан өзгөчө байкаса болот.

Акыркы главанын **4-параграфы “Гангдан Кремлге чейин”** деп аталат. Бул поэманын каарманы Пратап аттуу тарыхый адам. Мирзо Турсун-заде 1968-жылы Индияга барганда Дехарадунда болуп, 1919-жылы эки жолдошу менен Кремлге келип, Ленинге жолуккан кишини издеп таап сүйлөшөт. Ал Индияны боштондукка чыгарууга өмүрүн арнаган адам болгон. Ал 1915-жылдан тарта Кабулда жашап, ал жерде Эркин Индиянын убактылуу өкмөтү деген эмигранттык өкмөт түзгөн. Россияда Октябрь революциясы жеңгенден кийин Москвага келет. Ленин ага большевиктик стилде “жолдош” деп кайрылып, Пратаптын аракеттерин колдоого алып,

көңүлүн көтөрөт. 1949-жылы Индияда эркиндик таңы аткандан кийин ал киши Индия парламентине мүчө болуп жүрөт. Мына ушул окуяга Мирзо Турсун-заде өзүнүн “Гангдан Кремлге чейин” деген поэмасын арнайт [23, 14].

Акын “Алгы сөзүндө” Пратаптын Ленинге келгени тууралуу баяндалат.

Поэма майда темачаларга ажыратылган.

Биз лириканы талдап жаткан кезде сөз кылган Т.Үмөталиев менен К.Акаевдин таржымаларында көп кемчилдиктер кеткенин эскерген элек. Ал эми бул жолу С.Эгиналиевден биз нагыз реалисттик котормонун үлгүсүн көрдүк. Андай дегенибиз, ал оригиналдагы ойду туура кабылдап, образды образ аркылуу берүүгө аракеттенген жана ийгиликтерге жетишкен. С.Эгиналиев ыргакка, уйкашка кетирүү менен көркөм таржымалап бере алган.

Пратап Ооганстанга жеткенден кийин убактылуу өкмөт түзүп, Индостандан колонизаторлорду кууп чыгыш үчүн союздаш издеп, Петроградга Россия падышасына делегат жиберет. Бир топ убакыт өткөн соң аларды Николай камакка алып, Индия өкмөтүнө өткөзүп бергени угулат. Айласы куруган Пратап эми Кабулга жөнөйт – максаты алар менен келишим түзүп, душман менен согушуу. Жолдо баратканда Россиядан Ооганстанга кетип жаткан кербенчилерге жолугуп, алардан Николай тактан кулаганын угат. Ушул жерде акын Ленинге бир нече ыр саптарын арнайт.

Пратап Москвага Ленинге жолугуш үчүн жолго чыгат. Чек арадан аларды кызыл аскерлер күтүп алат.

Кремлге киргенге чейин аны алты кишиси менен атайын дайындалган жерге алпарып, эс алдырып, коноктоп, анан 7-март күнү Лениндин кабинетине ээрчитип киришти.

Бул поэма 1968-1970-жылдарда жазылган. Эпилогдо акын Пратапты издеп келип, бир кезде жолукканын, баарлашып сүйлөшкөнүн, мына эми экинчи ирет Индия боштондук алганына чейрек кылым өткөндө ага кайра кайрылып, жүздөшүп отурганын айтат. Бул жолу ага өзүнүн ал тууралуу жазган дастанын тартуулап келип отурганын маалымдайт. Жаманбы, жакшыбы колумдан келгенин жаздым, бирок, сизди большевик кылганым жок, чындыкты гана сүйлөттүм дейт.

Демек, М. Турсун-заденин “Гангдан Кремлге чейин” аттуу поэмасы тажикчеден С.Липкин тарабынан мазмундуу таржымаланса, ошондой эле деңгээлде аны акын жана адабиятчы С.Эгиналиев кыргызча жакшы сүйлөткөн.

Главага тыянак. Котормодогу эң негизги проблема оригиналдын авторунун стилин (“өздүк менин”) жакшылап үйрөнүү зарыл маселе. Бул жагынан аталган таржымачылардын алгылыктуу аракеттери бар, б.а. Мирзо Турсун-заденин орус тилинде окуп жатканда биз анын Чыгыш акыны экендигин элестете алабыз. Экинчиден, орусча тексттин тили түшүнүктүү, анда “орусташтыруу” фактысы дээрлик жолукпайт десек болот. Ушуга

байланыштуу атактуу котормо теоретиги жана практиги К.Чуковскийдин төмөнкү сөздөрү эске түшөт: “От художника художественного перевода мы требуем, чтобы он воспроизвод перед нами не только образы и мысли переводимого автора, не только сюжетные схемы, но и его литературную манеру, его творческую личность, его стиль. Если это задача не выполнена, перевод не куда не годится”[14,22].

Демек, ушул талаптын деңгээлинде карай турган болсок, орусча таржымада Мирзо Турсун-заденин стили, манерасы сакталган. Эң негизгиси, орус таржымачылар оригиналдагы образдуулукту сактоого кыйла ийгиликтүү аракеттер жасаган.

Эгерде кыргыз котормочуларына келсек, алар орусча оригиналдагы жогорудагы белгиленген талапты, айрымдары аткара алса (С.Егиналиев, С.Эралиев) кээ бирөөлөрү бир аз мүчүлүштөп калганы байкалат. Мисалы, Т.Үмөталиев менен К.Акаевде тексттеги ойду жакшы түшүнбөй тескери таржымалаган, же эркин кетип калган (“волность”), сөздөрдү өз ордуна кое билбеген фактылар кездешет. Мурдагы экөөндө деле кээ бир түшүнүксүз жерлер, уйкаш кубалап, ойду бузуп коюу мисалдары бар. Ал эми жалпысынан алганда С.Егиналиев менен С.Эралиевдин котормолору талапка жооп берерлик реалисттик таржыма десек болот.

КОРУТУНДУ

Тажик-кыргыз адбий байланышын тажик элинин улуу акыны Мирзо Турсун-заденин чыгармачылыгынын мисалында карап, илимий талдоолорду жүргүзүү аркылуу биз төмөндөгүдөй корутундуга келдик.

- Тажик-кыргыз адабий байланышы кылымдарды карытып келүү менен эки элдин ажырагыс бекем достугунан нук алып турат. Бул адабий, маданий байланыш өзүнүн тарыхый мыйзамченемдүү көрүнүшүнө ээ жана эки элдин дүйнө кабылдоосу, диний ишеними, географиялык жакындыгы менен шартталгандыгы талдоолор аркылуу көрсөтүлдү;
- Эки элдин адабиятынын байланышынын негизги куралы котормо экендиги, чыгармачылыктын башка бардык түрлөрү сыяктуу эле котормо өнөрү да өзүнүн спецификалык бөтөнчөлүктөрүнө, өзүмдүк принциптерине ээ экендиги илимий-теориялык эмгектерди кеңири пайдалануу менен далилденип берилди;
- Тажик элинин улуу акыны М.Турсун-заденин чыгармачылыгы менен кыргыз адабиятынын ортосундагы карым-катыш конкреттүү жагдай-шарттарды, конкреттүү алака-мамилелерди мисалга тартуу менен ачылып берилди;
- М.Турсун-заденин публицистикалык чыгармалары да талдоого алынып, калемгердин ыр, поэмаларында айтылган жана айтылбай калган ойлор бул жанрдагы чыгармаларда кандай көрсөтүлгөндүгү талдоого алынды;

- Улуу акындын ырларында тажик элинин менталитети, дүйнө кабылдоосу, иденттүүлүгү канчалык бийик деңгээлде көрсөтүлгөндүгү жана ал өзгөчөлүктөр кыргыз тилине которулган учурда кандай берилгендиги конкреттүү мисалдардын негизинде талданып берилди;
- М.Турзун-заденин эпикалык масштабдагы талант экендиги айтылуу менен акындын “Хасан арабакеш”, “Түбөлүк жарык”, “Асылкечим”, “Тангадан Кремлге чейин” деген атактуу поэмаларынын көркөм-эстетикалык бийик деңгээли баса белгиленди жана ал поэмаларда көркөм чагылдырылган тарыхый жагдай-шарт (Октябрь төңкөрүшүнүн жеңиши, совет бийлигинин Ала-Тоо менен Памир койнуна алып келген өзгөрүүлөрү ж.б.) кыргыз эли үчүн да басып өткөн зор социалдык окуялар болгондугу, алардын кыргыз поэзиясына тийгизген таасири дагы да болсо салыштырма-типологиялык ыкманы ыктуу пайдалануу менен ачылып берилди.

Жарык көргөн макалалардын тизмеси

1. **Чотикеева, К.Ш.** Принципы художественного перевода [Текст] /К.Ш.Чотикеева// Вестник Кыргызско-российского славянского университета. – Бишкек. – 2015. – № 6. – том 15. – с.190-194. <https://elibrary.ru/item.asp?id=24112658>
2. **Чотикеева, К.Ш.** Историческая взаимосвязь таджикско-кыргызской литературы [Текст] /К.Ш.Чотикеева// Вестник Кыргызско-российского славянского университета. – Бишкек. – 2015. – № 6. – том 15. – с.194-197. <https://elibrary.ru/item.asp?id=24112659>
3. **Чотикеева, К.Ш.** Стихотворения Мирзо Турсун-заде на кыргызском языке (на примере «Висячий сад», «Западный гость», «Шляпа профессора Ахвледианы») [Текст]/К.Ш.Чотикеева// Вестник Таджикского педагогического университета имени Садриддина Айни. – Душанбе. – 2015. – № 6 (67). – ст.176 – 180. <https://elibrary.ru/item.asp?id=26288738>
4. **Чотикеева, К.Ш.** Таджикско-кыргызские литературные связи (на примере творчества Мирзо Турсун-заде) Монография [Текст] /К.Ш.Чотикеева// ОсОО “Полиграф-ресурс”. – Бишкек. – 2015. – 140 с. (9,4 б/т).
5. **Чотикеева, К.Ш.** «Хасан арабакеш» – «Хасан арабакеш»[Текст] /К.Ш.Чотикеева// “Айтматов окуулары – 2016” Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары. – Бишкек. – 2016. – 466 – 472-бб.
6. **Чотикеева, К.Ш.** Патриотические стихотворения Мирзо Турсун-заде на кыргызском языке [Текст] /К.Ш.Чотикеева// “Экономика и социум” Нижний-Новгород. – 2017. – №1 (32). – стр. <https://elibrary.ru/item.asp?id=29011604>

7. Чотикеева, К.Ш. Публицистика Мирзо Турсун-заде на кыргызском языке [Текст] /К.Ш.Чотикеева// “Теория и практика современной науки. Международный научно-практический журнал. – Екатеринбург. – 2017. – № 1 (19). – стр. <https://elibrary.ru/item.asp?id=29011604>

8. Чотикеева, К.Ш. Лирозпическое произведение Мирзо Турсун-заде “Дорогая моя” – “Асылкечим” в переводе таджикского на кыргызский язык [Текст] /К.Ш.Чотикеева// Вестник Ошского Государственного университета. Специальный выпуск. – 2017. – стр 240-243.

Чотикеева Канышай Шариповнанын “Тажик-кыргыз адабий байланыштары (Мирзо Турсун-заденин чыгармачылыгынын мисалында)” деген темадагы 10.01.03 – чет элдер адабияты (тажик адабияты) адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: адабият таануу, автобиографиялык чыгарма, боордош элдер адабияты, жаңы каарман, көркөм котормо, көркөм метод, көркөм образ, пейзаж, поэзия, поэма, прототип, реализм, салыштыруу, социалисттик, фольклор

Изилдөөнүн объектиси: тажик-кыргыз адабий байланыштарынын эволюциясы, залкар акын Мирзо Турсун-заденин чыгармаларынын кыргыз тилине которулушу. Алардагы алгылыктуу жана кенемте жактар.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери: Кыргыз-тажик адабий байланыштарын ачып көрсөтүү, Мирзо Турсун-заденин классикалык ыр, поэмаларынын кыргыз тилине которулушунун сапат-денгээлин ачып берүү, эки элдин адабий процессине тийгизген таасири менен алган ордун аныктоо иштин негизги максаты болуп эсептелет.

Изилдөөнүн материалы: тажик-кыргыз адабий байланыштары жана Мирзо Турсун-заденин чыгармаларынын кыргыз тилине которулушу.

Изилдөөнүн ыкмалары: Иште адабияттаануу илиминдеги жетишкендиктерге таянуу менен изилдөөнүн тарыхый-салыштырма, салыштырма-типологиялык, диахрондук жана синхрондук ыкмалары колдонулду.

Изилдөөнүн натыйжалары жана илимий жаңылыгы: Кыргыз-тажик адабий байланыштарын, улуу акын Мирзо Турсун-заденин ыр, поэмаларынын кыргызча таржымаланышын талдоо жана баалоо аркылуу эки элдин маданий алака-катышына, тажик элинин улуу акыны жашап, эмгектенген доорго (1920 – 1970-жж.), акындын адабий-эстетикалык мүдөө, талаптары иллюстаривдүү негизде алынып, объективдүү баа берилди; М.Турсун-заденин чыгармаларына жана алардын кыргызча котормолоруна бүгүнкү күндүн талабынан талдоо жүргүзүлдү.

Колдонуу чөйрөсү жана практикалык мааниси: Изилдөөнүн жыйынтыктары жагорку окуу жайларынын филология факультеттенде окутулуучу “Чыгыш классикалык адабияты”, “Боордук Азия өлкөлөрүнүн адабияты”, “Котормонун тарыхы”, “Котормонун теориясы жана практикасы” боюнча курстук лекцияларды өткөрүүдө кошумча материал катары пайдаланылат.

РЕЗЮМЕ

диссертации Чотикеевой Канышай Шариповны «Таджикско-кыргызские литературные связи (на примере творчества Мирзо Турсун-заде) на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.03 – литература стран нового зарубежья.

Ключевые слова: автобиографизм, взаимодействия литературные, межлитературные связи, новый герой, перевод, поэзия, поэма, реализм, сопоставление, фольклор, художественная система.

Предмет исследования – кыргызская и таджикская поэзия в контексте межлитературных взаимодействий народов Центральной Азии в XX в.

Объект исследования – эволюция кыргызско-таджикских литературных взаимосвязей, на примере творчества крупнейшего таджикского писателя – поэта, прозаика и публициста Мирзо Турсун-заде.

Цель исследования – установление характера, закономерностей и историко-культурной роли взаимодействий кыргызской и таджикской литератур, порождающей роли перевода на кыргызский язык произведений М. Турсун-заде и культурного взаимообогащения национальных литературных процессов.

Методы исследования апробированы в научном литературоведении: историко-типологический анализ индивидуальной художественной системы, теоретический анализ значения творческого итога, исследование художественного творчества как синтеза поэтической и переводческой практики в контексте понимания национальной художественной целостности.

Научная новизна работы заключается в том, что впервые в сопоставительном плане таджикская и кыргызская литературы подвергаются историко-культурному анализу в сфере взаимовлияния обеих литератур.

Практическая и теоретическая значимость исследования заключаются в возможности использования результатов диссертации в научном литературоведении, в вузовском академическом процессе – в чтении базовых и специальных курсов по истории литератур народов Азии, по теории межкультурных коммуникации, культурологии, теории и практике художественного перевода, истории таджикской и кыргызской литератур.

Chotikeeva Kanyshai Sharipovna's dissertation entitled «Kyrgyz-Tajik literary relations» (Mirzo Tursun-zade and Kyrgyz literature) in the specialty **10.01.03** foreign literature of neighboring countries submitted for a candidate of Philological sciences degree

RESUME

Areas and ways of practical use of research: the outcomes of research can be used in teaching students at the Faculty of Philology as supplement to professional disciplines such as: «Classical Oriental literature», «Literature of Central Asian countries», «History of translation», «Theory and practice of translation».

Key words: study of literature, folklore, realism, socialist realism, poetry, poem, artistic translation, comparison, artistic method, new character, autobiographical work, prototype, literature of a neighboring country, artistic image, landscape.

Material under research: Kyrgyz-Tajik literary relations, translations of Mirzo Tursun-zade's poetry into Kyrgyz

Methods of research: based upon achievements of contemporary study of literature, the comparative historical, comparative-typological, diachronic and synchronic methods are used in the research.

Object of research: evolution of Kyrgyz-Tajik literary relations, translation of Mirzo Tursun-zade's poetry into Kyrgyz. Gains and inadequacies of translated poems into Kyrgyz.

Outcomes and novelty of research: to analyze the ways of translation of great Tajik poet Mirzo Tursun-zade's poetry into Kyrgyz and to objectively evaluate the Kyrgyz-Tajik intercultural relations, the years that the poet lived in (1920-1970), as well as his literary-aesthetic features and depicted illustratively other literary needs that are used in his poetry. Literary heritage of Mirzo Tursun-zade and translation of his poetry into Kyrgyz are viewed in the research through modern literary criticism.

Goals and aims of research: to reveal the Kyrgyz-Tajik literary relations, to research the quality and level of translated poetry of Mirzo Tursun-zade from Tajik into Kyrgyz, as well as identify the place and influence of the Tajik poetry on the literary process of the Kyrgyz and Tajiks.